

SvD, Under strecket, Publicerad 2018-01-13

Magnus Hedlund

Hemligheten bakom Duchamps sista verk

Få känner till det inflytande författaren Raymond Roussel hade på -Marcel Duchamp och knappt någon vet vilket uttryck det fick. Men Roussel var den som gav Duchamp den bärande idén både till "Det -stora glaset" och hans sista och mest egendomliga verk "Étant donnés".

Under 20 år arbetade Duchamp med sitt sista och mest egendomliga verk, "Étant donnés": 1. la chute d'eau, 2. le gaz d'éclairage", i ett hemligt rum i sin ateljé.

En afton i oktober (några påstår i juli) år 1912 gick tre vänner (enligt vissa källor var de fyra) på teater i Paris. Vännerna var Guillaume Apollinaire, Marcel Duchamp och Francis Picabia, eventuellt var Gabrielle Buffet-Picabia också med. De var på väg till Théâtre Antoine och pjäsen de skulle se, och såg, var en dramatisering av den säregne författaren Raymond Roussels roman "Impressions d'Afrique" (Intryck från Afrika). Den förbryllande pjäsen gjorde ett starkt intryck på vännerna, men särskilt på Picabia och Duchamp.

Duchamp förklarade senare i intervjuer och samtal att Roussel var den ende författare som direkt influerat honom, ja, att det i själva verket var Roussel som gav honom den bärande idén till "Det stora glaset", eller som det egentligen heter "La mariée mis a nue par ces célibataires, même" (Bruden avklädd -naken av sina ungarlar, även), som har kommit att räknas som ett av 1900-talets mest -inflytelserika konstverk och lockat hundratals uttolkare. Ulf Lindes kopia av Glaset kan -beundras och begrundas på Moderna Museet.

Sambandet mellan Raymond Roussel och Marcel Duchamp har så gott som alltid lämnats därefter i separata studier av dem båda, kanske därför att konst- och litteraturkännare inte är så bra på varandras områden. Inte ens Sveriges främste duchampolog, Ulf Linde, nämner Roussel i sina skrifter om Duchamp. Torsten Ekblom tar upp det i efterordet till

sin översättning av Roussels roman "Locus -Solus" och igen i essäsamlingen "Bildstorm", där han pekar på likheterna mellan Duchamp's estetik och episoder i "Locus -Solus" där en uppfinnare visar en skara vänner några egendomliga vetenskapliga trick. Att Duchamp påverkades av Roussel är alltså sedan länge känt, men ingen (Ekbom undantagen) har gått in på hur denna påverkan kan ha tagit sig uttryck. De som skrivit om Roussel och Duchamp har alla (som jag känner till) gjort det utifrån Roussels perspektiv.

Personligen tror jag inte att Duchamp -påverkades särskilt av "Locus Solus" utan främst av just det verk vännerna såg på teatern den där kvällen, "Intryck från Afrika". Duchamp sa att han aldrig sett något liknande. Allt var helt nytt och revolutionerande, något som genast tilltalade honom. Han -uttryckte också sin tillfredsställelse över att påverkas av en författare och inte av en bildkonstnär.

Romanen som ligger till grund för uppsättningen handlar om en grupp skeppsbrutna som tagit sig iland på en ö utanför Afrikas kust och hamnat i kejsar Talous rike. Hjälpen är på väg och i väntan på den summa pengar som ska befria dem, ger de skeppsbrutna en sorts föreställning för kungen med teater, trolleri och andra konstgrepp. Det är den första delen av boken – och teaterföreställningen. I den andra delen förklaras alla egenskaper och konststycken. Ingenting har med det samtida Afrika att göra.

Detta blir också en spegel av Roussels eget sätt att arbeta. Han byggde sina verk på ordlekar, homonymer, synonymer och ord som löst associerade till andra. Sedan konstruerade han handlingen mellan eller omkring dessa ord eller meningar. Ett språkmaskineri eller "ordmeccano" uppstod som Roussel så småningom monterade ner ur handlingen. Senare avslöjade han delvis dessa i sin postuma bok "Hur jag har skrivit vissa av mina böcker".

Duchamp's Glas är egentligen två. I den övre delen finns "bruden", i en tidigare version beskriven som ett verk som inte bär några associationer till andra verk eller till -någonting annat över huvudet taget. Den undre delen har kallats "ungkarlsmaskinerna". Några gjutformar som benämns som "hanliga" och liknar schackpjäser, en chokladkvarn, en släde, ett vattenhjul, några bilder som användes av ögonläkare och optiker för att diagnosticera astigmatism, kallade "de okulära vittnena" och så vidare. Alla delar är skilda från varandra och bildar inget maskineri. Om vi antar att "bruden" är (konst)verket, "avklädd" i betydelsen "uppenbarad" av "sina" ungarlar, det vill säga grabbarna nere i maskinrummet, så är detta ingen tolkning utan ett förslag om hur Duchamp kan ha använt Roussel som inspiratör. Jag tror inte att man vare sig skall eller kan tolka Glaset. Eller snarare: man kan tolka det som man vill, men med noggrannhet. Duchamp skulle säkert ändå säga som han brukade när han ställdes inför en av alla de utläggningar som gjordes om Glaset: "very amusing" respektive "très amusant" med ett lätt leende.

Jag tror att Duchamp ytterst sällan var -seriös utom vid själva det praktiska arbetet. Han var grundlig och metodisk, han var -pedant. Han satte hantverket före konstverket. Humor och ironi var viktiga ingredienser i allt han gjorde. Han var, likt Roussel, mycket förtjust i vitsar och ordlekar. Skriften "Rose Selavy et Cie" är full av vitsar. En uttolkare -anser att vissa av dem är banala och på skolpojksnivå. Bättre rekommendation kan man inte få. Han utarbetade ett eget

system för -arbetet med Glaset. De lappar med kryptiska anteckningar han skrev i mängder var delar av det systemet.

Han är också den ende som ansökt om att bli medlem av Oulipo, den litterära grupp som arbetade i Roussels efterföljd, och blivit antagen med acklamation, trots att en ansökan om att bli medlem av denna grupp -annars direkt diskvalificerade sökanden. Han var också på egen begäran medlem av det Patafysiska Kollegiet, som har som en av sina främsta uppgifter att bedriva "lörd och onyttig forskning".

Här och var hos Duchamp förekommer små blinkningar åt Roussel. Hans första "ready made" var ett cykelhjul på en hög pall, "roue", hjul och "selle", sadel eller just pall, till exempel. Duchamps kvinnliga alter ego -Rose Sélavy har två "r" i början av namnet. En hyllning till Roussel som också gärna klädde ut sig till kvinna?

Efter cirka åtta års arbete med Glaset som han då ansåg definitivt oavslutat, drog sig -Duchamp undan från det mesta som hade med konst att göra. Han ordnade av och till spektakulära utställningar för bland andra surrealisterna. Han gjorde en del mindre verk som roade honom. Han ägnade sig åt "att -andas", röka sin pipa och lösa ett och annat schackproblem. Trodde alla som besökte -honom i hans ateljé. Vad de inte visste var att det fanns en hemlig dörr som ledde till en -annan ateljé, dold för alla besökare. Den enda som hade tillträde var Duchamps fru Teeny som hjälpte honom med arbetet. Där höll han på med sitt sista stora och mest egendomliga verk. "Étant donnés: 1. la chute d'eau, 2. le gaz d'éclairage" (Givna: 1. vattenfallet, 2. lysgasen).

Elena Filipovic har skrivit en bok med titeln "The apparent marginal activities of Marcel Duchamp" som handlar om allt det Duchamp gjorde utanför konsten: utställningsscenerier, kataloger, några skrifter, ett par föredrag, några intervjuer, samt några bilder och små "skulpturer". Bland annat gjorde han en teckning av sitt ansikte i profil med en gipsbit som kind. Titeln "Tongue in cheek" är ett uttryck som innebär att ett yttrande är ironiskt.

Duchamp var vid den här tiden, sent 1940-tal till tidigt 1960-tal fortfarande relativt okänd. Han hade haft en separatutställning. Glaset hade aldrig visats offentligt. Allt förändrades snabbt. Filipovics tes är att Duchamp hela tiden utforskade området precis utanför och omkring konsten, miljön den visades i, dialektiken mellan konst och åskådare, hur museer fungerade och så vidare, något han sysslat med sedan han anonymt ställt ut sin berömda och refuserade "Fountain", en urinoir i porslin ställd på kant. Tesen behöver alltså inte bevisas, men grundligheten i Elena Filipovics arbete är imponerande och det längsta avsnittet, det om "Étant donnés" är svåröverträffat. Det är inte många som vågat ge sig i kast med Duchamps sista verk som tog honom 20 år att framställa. De flesta tolkningsverktyg blir obrukbara inför det.

Duchamp sa alltid att han avskydde museer och att han ogärna besökte dem eller inte alls. De konstverk som fanns där var gjorda av konstnärer som "råkat ha tur". Därför är det egendomligt att han länge förhandlade med Philadelphia Museum of Modern Art för att få sitt verk placerat där enligt sina egna noggranna instruktioner. Arbetet blev inte färdigt förrän tre år efter Duchamps död 1968.

Men själv hade han tur. Nästan hela hans livsverk fanns redan på museet. Skänkt av -generösa donatorer.

I en vägg i museet finns en gammal trädörr (från Cadaques i Spanien). I dörren finns två titthål. Genom dem ser man först en hög med tegelstenar i motljus (museets yttervägg?). I hålet de bildar syns ett slags diorama, en -naken kvinnokropp med en sorts "förenklat" och starkt belyst könsorgan som är vänt mot åskådaren, voyeuren. Bakgrunden är ett -målat landskap inte olikt det som finns bakom Mona Lisa. Kroppen, vars ansikte är dolt, stämmer inte riktigt i proportionerna. Den vilar på en hög med ris och döda löv. Kvinnan håller ett glas med lysande gas och vid sidan om detta syns ett vattenfall i fjärran åstadkommet med rörligt ljus bakom ett dimmat glas.

Endast en åskådare i taget kan alltså se verket och många har vittnat om skamkänslan över att stå där vid de två titthålen och se det sexuella motivet medan andra i rummet -betraktar dem.

De flesta åskådare och kritiker var förvånade när "Étant donnés" slutligen visades. Oviktigt, o-duchampskt, en gammal mans förvillelser, var några av omdömena. Sedan blev det i stort sett tyst. Först på senare år har några vågat ta sig an verket.

Och Roussel? Hade han försvunnit ur ekvationen? Nejdå. Inte om man får tro en av de bästa exegeterna av "Étant donnés", Julian Jason Haladyn. Han menar att det finns en strukturell likhet mellan Roussels postuma "Hur jag har skrivit vissa av mina böcker", som man vet att Duchamp läste med intresse, och "Étant donnés". Roussels förklaring av sin "metod" förklarar ingenting. Duchamps "realistiska" tittskåp motstår också alla "förklaringar". Det är dolt av vad det visar fram, som René Magritte någon gång sa om något helt annat.

P.S. Ulf Linde gjorde en kopia i skala 1:10 av hela "Étant donnés". Den visades på Konstakademien 2011.

Magnus Hedlund
Författare och översättare